

Boekbesprekingen

RHEINWALD G., OGDEN J. & SCHULZ H. (Red.) 1989. *Weisstorch – White Stork*. Proc. I. Int. Stork Conserv. Symp. Schriftenreihe des DDA10. 472 p. Prijs DM 54.

Van maar weinig vogelsoorten is zoveel bekend als van de Ooievaar. In *White Stork* zijn de proceedings verwerkt van het in 1985 gehouden ooievaarsymposium. Tientallen auteurs laten hun licht schijnen over de ooievaarsituatie in hun land of een deel daarvan. Aantallen, trends en biologie komen daarbij aan de orde, maar worden door lang niet alle auteurs behandeld. De census van 1984 wordt apart vergeleken met die van 1974. De waarde van de opgegeven aantallen zijn in een aantal gevallen discutabel door de wisselende censusmethode.

Het deel "Trek en overwintering" bevat een waardevolle bijdrage van onze landgenoten Dallinga en Schoenmakers over populatieveranderingen sinds 1850 in relatie tot de voedselbronnen. Daarin wordt met name de voedselsituatie in de overwinteringsgebieden in Afrika beschreven. Over de overwinteringsgebieden zelf zijn helaas slechts weinig bijdragen geleverd.

Een deel van het boek is gewijd aan voedselanalyses, foerageergebieden en habitatgebruik, goed uitgewerkt en van groot belang voor de bescherming van de soort in de broedgebieden. Verder varieert de inhoud van pesticidenbelasting, mortaliteitsfactoren tot de vraag of het ringen van Ooievaars nog wel zinvol is.

Natuurlijk wordt er aandacht geschonken aan de reintroductieprogramma's van de Ooievaar. Op de inleiding van dit onderwerp na ontbreken de kritische noten, die op het symposium wel zijn geuit, maar blijkbaar niet op schrift zijn gesteld. Een ommissie is het ontbreken van aanbevelingen voor de beschermingsmogelijkheden van de Ooievaar. Het zijn toch vooral de overheden en hun beleidsmakers die de instrumenten voor bescherming en behoud in handen hebben.

White Stork biedt gevarieerde kost voor een ieder die actuele informatie over het reilen en zeilen van deze boeiende vogelsoort beschikbaar wil hebben. — *Dick A. Jonkers*

SCHULZ H. 1988. *Weisstorchzug. Ökologie, Gefährdung und Schutz des Weisstorchs in Afrika und Nahost*. W.W.F. Umweltforschung 3. Margraf, Weikersheim. 459 p. Prijs DM 39.

Eindelijk een boek dat de gevaren die de Ooievaar in zijn doortrek- en overwinteringsgebieden in Afrika en het Nabije Oosten bedreigen, behandelt. Een samenvatting met een beschrijving van de discussie over de belangrijkste doodsoorzaken vormt het algemene deel. Wat bijvoorbeeld te denken van de berekening dat alleen al in het Nabije Oosten door afschot 5-10 000 – 3% van alle oosttrekkers – om het leven komen. Ook in andere gebieden blijkt, na uitwerking van ringgegevens, dat afschot de belangrijkste doodsoorzaak is.

In een poging het ringonderzoek aan Ooievaars te laten stopzetten, worden onnodige details over de factoren die tot thermoregulatie leiden, vermeld. Urinezuren, aanwezig in de uitwerpselen die door de Ooievaars over de poten worden gesproeid, kunnen de ringen aantasten en

tot verwondingen aanleiding geven, met soms de dood tot gevolg. Volgens de auteur zou het dragen van ringen een aanzienlijke risicofactor zijn, al wordt dit onvoldoende onderbouwd. Nader onderzoek is dus wenselijk en waarom worden er niet, zoals bij andere vogelsoorten al gebeurt, plastic ringen gebruikt?

Het overgrote deel van deze publikatie vormt een naslagwerk. Daarin wordt per land het voorkomen, de biologie en de gevaren die daar voor de Ooievaar een rol spelen, uitgewerkt. Ook de beschermingsmaatregelen, indien getroffen, worden vermeld. Verspreidingskaartjes met het voorkomen en de ringterugmeldingen zijn, voor zover informatie beschikbaar was, opgenomen.

Als leesboek is deze publikatie niet aan te raden. Het is één verzameling van feiten. De indeling is overzichtelijk, maar het fotowerk is van matige kwaliteit. Bij ooievaarsfanaten mag dit boek niet ontbreken. — *Dick A. Jonkers*

MÖCKEL R. 1988. *Die Hohлтаube* (Die Neue Brehm-Bücherei: 590) Ziemsen, Wittenberg. 200 p. Prijs DM 21.60.

De schrijver van dit boekje weet waarover hij schrijft. Meer dan 750 nesten in een bosgebied ten zuidoosten van Berlijn werden door hem in de jaren 1976-83 gecontroleerd. Daarnaast beschikte hij over nog eens 139 protocollen van broedgevallen in het uiterste zuidoosten van de (voormalige) DDR.

De resultaten van dit onderzoek worden niet steeds even overzichtelijk gepresenteerd. Dit komt doordat bij elk onderwerp ook allerlei wetenswaardigheden die de auteur in de literatuur tegenkwam, worden opgesomd. Omdat de schrijver zelden de aangehaalde literatuur van commentaar voorziet en samenvattingen aan het einde van een paragraaf ontbreken, raakt de lezer wel eens het overzicht kwijt. Dit neemt niet weg dat er in dit boekje een grote hoeveelheid gegevens over Holenduiven is samengebracht.

Ook dit deel wordt gekenmerkt door de strakke indeling met onderwerpen als verenkleed, geluid, broedgebied en broedbiologie. Interessante gegevens zijn te vinden over nestplaatsconcurrentie (Kauwen!), voedsel en aantalsfluctuaties. Zowel bij de vroege (mei) als bij de late legfels (augustus-september) worden de jongen voor een belangrijk deel grootgebracht met zaden van vlinderbloemigen, waarbij vooral de zaden van wikkesoorten (*Vicia* spp.) een groot aandeel leveren. Bij de volwassen vogels vormen granen een belangrijk deel van het voedselpakket. Het gebruik van moeilijk afbrekbare bestrijdingsmiddelen in de periode 1950-70 heeft vooral in West-Europa de stand sterk nadelig beïnvloed. Over het herstel dat aan het einde van de jaren zeventig zichtbaar werd (en in West-Nederland nog steeds voortduurt) is weinig te vinden. Alleen de toegenomen aantallen tijdens de herfsttrek bij Falsterbö (Zweden) worden genoemd (1956-60 gemiddeld 5500; 1977-80 gemiddeld 8100).

Of de *Neue Brehm-Bücherei* na de "Wiedervereinigung" voortgezet zal worden en in welke vorm dat eventueel gebeuren zal, is nog niet bekend. Er zijn in deze serie deeltjes verschenen die bij een andere opzet en in een

frisser jasje gestoken zouden kunnen concurreren met bekende monografieën uit de series van Collins en Poyser. De grote verdienste van de *Neue Brehm-Bücherei* is geweest dat zij Oosteuropese ornithologen de gelegenheid bood hun bevindingen te publiceren. Niet uitsluitend Oosteuropese onderzoekers publiceerden trouwens in deze reeks! Verder moet niet vergeten worden dat voor veel ornithologen in West-Europa deze serie een eerste kennismaking vormde met de Oosteuropese vogelliteratuur. — *Jelle van Dijk*.

MINGOZZI T., BOANO G. & PULCHER C. 1988. *Atlante degli ucelli nidificanti in Piemonte e Val d'Aosta 1980-1984*. Museum Regionale di Scienze Naturali, Torino. 516 p. Prijs Lit. 70.000.

Dat een klein aantal doorzetters veel kan bereiken, blijkt uit deze broedvogelatlas van het meest westelijk gelegen deel van Noord-Italië. Het gebied, bijna zo groot als Nederland, beslaat 341 blokken van 10 bij 10 km. Slechts elf personen zorgden voor de helft van alle gegevens; de rest werd door 147 anderen aangedragen. Een buitengewone prestatie, zeker als men bedenkt dat meer dan de helft van het gebied tot de Alpen kan worden gerekend.

De hoofdmoot van dit prima gebonden boek bestaat uit verspreidingskaarten met een bijbehorende tekstpagina. De broedzekerheid wordt met symbolen voor zeker, waarschijnlijk en mogelijk broedend aangegeven. Bij de kaarten wordt gebruik gemaakt van steunkleuren. Wordt de verspreiding vooraf bepaald door het voorkomen van bossen, dan is gekozen voor een kleurensat die per kwartblok laat zien of er vooral naaldbos, gemengd bos, loofbos of helemaal geen bos te vinden is. Spelen de hoogteverschillen een belangrijke rol, dan is gekozen voor vier kleuren die hoogtezones aangeven. Een vijfde kleur geeft zelfs aan waar in het laagland rijstvelden liggen. In de tekst wordt ingegaan op nestplaatskeuze, voedsel, voor- of achteruitgang en overwinteringsgebieden.

Iedereen die geïnteresseerd is in de verspreiding van vogels in het bergland, zal in dit boek verrassende zaken vinden. Zo blijken Heggemus, Zwarte Roodstaart, Tuinluiter en Kneu in dit deel van Italië alleen in de bergen voor te komen, terwijl deze soorten in het aangrenzende Zwitserland ook een ruime verspreiding in het laagland hebben. In de Val d'Aosta, bij velen bekend vanwege het Gran Paradiso Nationale Park, komen nog al wat soorten voor die in Zwitserland vooral in het Rhône-dal (Wallis) zijn te vinden. In deze zonnige, oost-west lopende dalen komen nog soorten als Boomleeuwerik, Hop, Rode Rotslijster en Ortolaan voor.

In het laagland (middelgebergten ontbreken hier vrijwel geheel) trekken vooral de gebieden met rijstvelden de aandacht. Woudaapje, Kwak, Ralreiger, Purperreiger, Kleine Zilverreiger en Steltkluut komen hier voor, maar ook een kleine populatie Grutto's weet zich in dit gebied te handhaven. Op zandbanken langs riviertjes broeden Visdief (147 paar), Dwergster (113 paar) en Kleine Plevier.

Vogelfoto's treft men in dit boek niet aan; alleen op het omslag prijkt een foto van een Rotskruiper. Wel zijn 42 kleurenfoto's van landschappen opgenomen. Op een kaartje is aangegeven waar deze foto's zijn genomen en ook worden bij elke foto enkele karakteristieke broedvogels genoemd. De Engelse samenvatting geeft informatie

over opzet en werkwijze. Ook is een register voor de Engelse, Franse en Duitse vogelnamen opgenomen.

Deze atlas is zonder meer een aanwinst, zeker voor wat betreft onze fragmentarische kennis van de broedvogelstand van Italië. Te betreuren is dat door te kiezen voor een zo luxe uitgave (de prijs in ons land zal al gauw zo'n f 120,- bedragen) dit boek vermoedelijk maar een geringe bijdrage zal leveren aan het populariseren van de veldornithologie in Italië. — *Jelle van Dijk*

EPPEL W. et al. 1988. *Artenschutzsymposium Braunkehlchen. (Beihefte zu den Veröffentlichungen für Naturschutz und Landschaftspflege in Baden-Württemberg 51)* 223 p. DM 21,-.

In 1987 koos de *Deutsche Bund für Vogelschutz* het Paapje als vogel van het jaar, daarmee aangevend dat deze soort ernstig wordt bedreigd. In grote delen van Midden-Europa was het Paapje de kenmerkende soort van extensief beheerde graslanden, zoals die werden aangetroffen in beekdalen, langs randen van veengebieden en op de glooiingen van het middelgebergte. Door de intensivering van het graslandbeheer is het Paapje vrijwel overal in West- en Midden-Europa sterk in aantal afgenomen.

Het symposiumverslag bevat uitvoerige bijdragen over broedbiologie, voedselkeuze en habitatkeuze (reeds aangehaald in Band 11 van het Handbuch der Vögel Mitteleuropas), maar de meeste artikelen gaan over de achteruitgang in verschillende delen van de BRD, de DDR en Zwitserland. Hier en daar bedraagt de achteruitgang 80% binnen een periode van 20 jaar! Alleen in de DDR is de achteruitgang niet overal even duidelijk.

Geïnteresseerden in weidevogelproblematiek kunnen in deze bundel veel van hun gading vinden. In Sleeswijk-Holstein worden met succes beheersovereenkomsten afgesloten. Populaties in natuurgebieden die als eilandjes in de cultuursteppe liggen, kunnen zich in Beieren nauwelijks handhaven. Hoge veebezetting vormt zelfs in de Zwitserse Alpen een bedreiging en hier en daar wordt met nestbeschermers geëxperimenteerd.

De laatste jaren laat de stand van het Paapje in de Nederlandse natuurgebieden een positieve ontwikkeling zien. In deze bundel wordt deze tendens (nog) niet gesignaleerd. Wel wordt duidelijk gemaakt dat voor het Paapje in het door allerlei ingrepen aangetaste agrarische cultuurlandschap nauwelijks meer plaats zal zijn. Of deze soort in gebieden met aangepast graslandbeheer kan overleven, wordt door verschillende onderzoekers ook in twijfel getrokken. — *Jelle van Dijk*

HÖLZINGER J. 1987. *Die Vögel Baden-Württembergs, 1. Gefährdung und Schutz*. Ulmer, Stuttgart. 1796 p. Prijs DM 128.

De eerste *Band* van *Die Vögel Baden-Württembergs*, die als ondertitel draagt *Gefährdung und Schutz*, bestaat uit drie delen: 1.1. Artenschutzprogramm Baden-Württemberg Grundlagen, Biotopschutz; 1.2 Artenschutzprogramm Baden-Württemberg Artenhilfsprogramme en 1.3 Artenschutzrecht Historischer Teil. In hetzelfde jaar is ook *Band 4 (Folienkarten)* verschenen. Verder zijn nog maar liefst vijf *Bänder* voorzien: 2. Brut-Verbreitung; 3.

Wanderungen, Winter-Verbreitung; 5. Fortpflanzung; 6. Ernährung; 7. Bibliographie. Omvang (1796 p.) en formaat (24,5 × 22,5 cm) van de eerste drie delen (*Band 1*) maken al direct duidelijk dat het om een zeer omvangrijk boekwerk gaat.

Baden-Württemberg is de zuidelijke deelstaat van de Bondsrepubliek Duitsland, welke in het westen grenst aan Frankrijk (Rijn) en in het zuiden aan Zwitserland en heeft een oppervlakte van 35 750 km² (dus iets groter dan Nederland zonder water). De deelstaat bestaat nu voor 48% uit landbouwgronden en 36% uit bos (1900: respectievelijk 62 en 34%). In de natuurbeschermingswet van Baden-Württemberg (1975) is een aparte titel Soortenbescherming opgenomen "zur Erhaltung und zur Pflege der freilebenden Tier- und Pflanzenwelt" (In Nederland is men zelfs 15 jaar later nog niet zo ver dat soortenbescherming een wettelijke basis in de nieuwe Flora- en Faunawet krijgt!) De eerste *Band* van *Die Vögel Baden-Württembergs* is bedoeld als bijdrage aan het wettelijk geregelde *Artenschutzprogramm*. In 1970 verscheen het eerste avifaunistische overzicht (*Die Vögel Baden-Württemberg – eine Übersicht*) over deze deelstaat, dat als voorloper moet worden beschouwd van het nu besproken werk. Het plan was om reeds in 1972 een uitgebreide avifauna drukkbaar te hebben, waarin ook nadrukkelijk natuurbeschermingszaken zouden moeten worden behandeld. Toen kon men nog niet vermoeden dat het uiteindelijk een soort "Handbuch des Naturschutzes unter besonderer Berücksichtigung des Vogelschutzes in Baden-Württemberg" zou worden. Het voorwoord van de hand van de *Schriftleiter* Dr Günter Schmidt geeft een uitvoerig overzicht van de totstandkoming (inclusief tegenslagen!) van het werk. In 1984 werd het voorwoord afgesloten, maar door onvoorziene omstandigheden zou het nog twee jaar duren voordat het definitieve manuscript klaar was. Voor dergelijke ambitieuze projecten geldt zeker "Bezint eer gij begint"!

Deel 1.1 behandelt bewegredenen van vogel- en natuurbescherming en vervolgens bedreigingen, Rode Lijst (van bedreigde vogels) en beschermingsmaatregelen. Onder bedreigingen komen onder meer landbouw, *Waldsterben*, vergiften, jacht, vogelhandel, draadslachtoffers en het uitzetten van vogels aan bod. Het is vooral een beschrijving van veranderingen, ingrepen en directe gevolgen zonder dat de gevolgen voor de vogelwereld duidelijk worden. Zo worden in de samenvatting van paragraaf 2.2.1.1.3.3 over de landbouw biotoopverlies, vermindering voortplanting en aantasting voedselaanbod als negatieve factoren genoemd, maar het blijft bij het signaleren ervan, zonder onderbouwing. Deze opmerking is niet bedoeld als kritiek, maar het is een bevestiging van de nog steeds gebrekkige kennis als het gaat om de effecten van allerlei menselijke ingrepen op vogels en de vogelstand. Dit neemt echter niet weg dat in dit deel veel nuttige gegevens overzichtelijk zijn samengebracht en behandeld. De zwaartepunten van de traditionele vogelbescherming komen in een aparte paragraaf aan bod: nestkasten, wintervoeding en asielwerk; de twee laatste genoemde onder de titel "Problematische Tierliebe"!

Onder de kop "Beiträge zur Artenschutzprogramm Vögel" worden functie, aantasting, beheer en ontwikkeling van watergebieden, bossen, boom- en wijngaarden, kleine landschapselementen, grind- en zandgroeven, *Brachland* (niet meer in gebruik zijnde landbouwgronden) en *Naturgarten* behandeld. Hierbij komen niet alleen vogels, maar de ook andere flora- en fauna-elemen-

ten aan de orde. In Baden-Württemberg waren in 1975-78 maar liefst 3069 grind-, zand-, klei- en steengroeven met een gezamenlijke oppervlakte van 10 000 ha. Schoorvoetend is men er achter gekomen dat deze "wonden" in het landschap zich tot waardevolle stukjes natuur kunnen ontwikkelen nadat de groeven niet meer worden geëxploiteerd. Vier voorbeelden van natuurbouw in dergelijke groeven worden nader belicht. Dit deel wordt afgesloten met paragrafen over biotoopbescherming (met o.a. lijst van watergebieden van internationale betekenis) en over ruilverkaveling.

Deel 1.2, dat voor buitenlandse lezers misschien nog wel het meest interessant is, omvat twee hoofdstukken: "Hilfsprogramme gefährdete Vogelarten" en "Vogelarten im Interessenkonflikt". Onder de "Artenhilfsprogramme" worden 117 soorten behandeld: merendeels soorten van de Rode Lijst. Per soort omvat de tekst gemiddeld bijna vijf pagina's met een maximum van 17½ pagina voor de Ooievaar. Naast voorkomen, aantal, biotoop, dichtheid, voortplanting, trek, voedsel en bedreiging wordt uitgebreid aandacht besteed aan noodzakelijke beschermingsmaatregelen. Eerstgenoemde aspecten zijn een samenvatting van de uitvoerige beschrijvingen die zullen worden opgenomen in de nog te verschijnen delen 2, 3, 5 en 6. Dat belooft wat. De gegevens hebben merendeels betrekking op Baden-Württemberg (ook ongepubliceerd materiaal), maar soms is ook gebruik gemaakt van gegevens uit andere delen van de BRD. Deze soortbespreking biedt ook voor gebruikers buiten de deelstaat buitengewoon veel bruikbare informatie. Literatuur over beschermingsaspecten is nogal verspreid en vaak in weinig toegankelijke geschriften gepubliceerd, zodat dit overzicht zeker in een leemte voorziet. De bruikbaarheid wordt nog versterkt door de *deutsch gründliche* aanpak. Bij de bescherming is mijns inziens wat te veel teruggevallen op het stopzetten van voor de vogelwereld negatieve ontwikkelingen en verboden. Het is natuurlijk terecht dat biotoopverlies een halt moet worden toegevoerd en onnodige sterfte moet worden tegengegaan, maar misschien had wat meer aandacht kunnen worden besteed aan positieve maatregelen (die overigens niet ontbreken). Teveel wordt uitgegaan van een agrarisch landschapsbeeld van 50-100 jaar geleden. Veel meer zal de natuurbescherming een offensieve benadering moeten nastreven en haar kracht moeten gaan ontleen aan het uitbuiten van nieuwe kansen.

Na de soortbehandeling wordt de balans opgemaakt. Belangrijke conclusie is niet alleen dat biotoopverlies de meest voorkomende *Gefährdungsursache* is (bij 107 van de 117 soorten), maar ook dat door de mens in het milieu gebrachte stoffen zich tot een algemene bedreiging heeft ontwikkeld (genoemd bij 83 soorten). Zonder de huidige invloed van allerlei stoffen op ons milieu te gering schatten, is deze conclusie mijns inziens nauwelijks onderbouwd. Bovendien zijn negatieve factoren nog wat anders dan oorzaken van achteruitgang. Merkwaardig is ook dat niet alle in een samenvattende tabel opgenomen bedreigingen per soort in de soortbehandeling zijn terug te vinden. Zo worden bij de Raaf *Umweltchemicalien* als belangrijkste oorzaak genoemd, maar in de tekst wordt alleen aangegeven dat hierover in Baden-Württemberg geen onderzoekresultaten beschikbaar zijn (elders wel?). Deze "balans" moet dan ook met de nodige scepsis worden bezien, temeer daar alleen negatieve aantalsontwikkelingen in de beschouwing zijn betrokken. Het is daarom niet zonder meer duidelijk of de avifauna van

Baden-Württemberg er nu slechter of beter voorstaat dan die in Nederland (waar meer soorten recent zijn toegenomen dan afgenomen).

In deel 1.2 is verder een hoofdstuk (83 p.) opgenomen over schade en overlast door vogels, waarin 27 soorten worden behandeld, waaronder ook Visarend, Waterspreeuw, Koolmees en Keep. De tekst van iedere soort omvat voorkomen, voedsel, schade, beoordeling en voorkoming. Deel 1.3 gaat eerst in op de historische ontwikkeling van de wetgeving en beschrijft de huidige wetgeving en jurisprudentie. Verder is een hoofdstuk gewijd aan de historie van de ornithologie in Baden-Württemberg en worden relevante instituten en organisaties beschreven. Dit deel wordt afgesloten met een lange literatuurlijst (62 p.), die betrekking heeft op de delen 1.1, 1.2 en 1.3. De boeken zijn fraai uitgevoerd en rijk geïllustreerd met in totaal 1455 diagrammen, kaarten, tekeningen en foto's (sommige in kleur). Het vormt zonder twijfel een waardevolle bron van informatie voor iedereen die geïnteresseerd is in de Middeneuropese avifauna of betrokken is bij de bescherming van vogels. De prijs is laag gelet op de omvang (minder dan een dubbeltje per pagina!). — *Eduard R. Osieck*

NEWTON I. 1986. *The Sparrowhawk*. Poyser, Calton. 396 p. Prijs £16.-.

Dit boek is meer dan een compilatie van de 30 artikelen die in 1974-86 van de hand van Newton en zijn medewerkers verschenen. Vele hiervan verschenen in tijdschriften met een ecologische of zoölogische strekking. In dit boek herrangschikt Newton zijn resultaten doelbewust voor een publiek van ornithologen. Dit gebeurt in een nauwgezette, boeiende en soms hardop denkende schrijftant, waaraan zelfs lyriek niet ontbreekt. Het accent ligt op de broedbiologie en aantalsregulatie, met als rode draad het grootteverschil tussen de sexen en het voedsel.

Waarom een onderzoeker bij populatieonderzoek kiest voor een lastige soort als de Sperwer (schaars, verborgen leefwijze, veel moeilijke bomen beklimmen), wordt in het eerste hoofdstuk verduidelijkt middels jeugherinneringen. Vervolgens behandelt Newton studiegebieden, methoden van onderzoek, biometrie en verenklee, habitat, verspreiding en dichtheden, range (radiotelemetrie), trends, jachtwijze en voedsel, broedseizoen en broedcyclus, seizoentrend in broedsucces en mislukkingsoorzaken, broeden in relatie tot leeftijd, rui, dispersie, territorium- en partnertrouw, trek, sterfte en invloed van pesticiden. Aan het einde van de meeste hoofdstukken is een samenvatting opgenomen die de informatie zeer toegankelijk maakt. Een appendix, waarin vooral de diagnose van mislukkingsoorzaken opvalt, zeven pagina's literatuur, een tabellarisch gedeelte van 32 pagina's en een meer dan voortreffelijke index besluiten het boek.

Bij aanvang van de studies maakte de rigoureuze invloed van pesticidengebruik plaats voor natuurlijke regulerende factoren. De twee studiegebieden in Zuid-Schotland omvatten beide een rivierdal met aangrenzend voedselrijk laagland en voedselarm hoogland. Verschillen in voedselrijkdom blijken in de hele broedcyclus van legbegin en legselgrootte tot overleving van de jongen na

het uitvliegen terug te vinden. Hetzelfde geldt voor trends. De geslachtsverhouding in het nest is 1:1 ($N = 2163$). De idee dat competitie in het nest deze verhouding zou aantasten, wordt ontzenuwd. Intendeel, de kleine mannetjes krijgen bij het uitvliegen een grotere reserve mee dan hun zusters. Pas na het uitvliegen treedt een verschil in mortaliteit op (69% bij ♂♂, 51% bij ♀♀) in het eerste jaar. Het "reversed size dimorphism" wordt op heldere wijze verklaard uit de rolverdeling tussen sexen in de broedtijd. De man verzorgt het voedsel en is gebaat bij een klein wendbaar lichaam. De vrouw moet lichaamsreserves opbouwen om eieren te produceren en om succesvol te broeden; selectie ten gunste van groot formaat is het gevolg. Het risico van het ♂ als potentiële prooi van het ♀ wordt gecompenseerd door respectievelijk in gesloten en open habitats te opereren. Dit wordt prachtig door radio-telemetrisch onderzoek geïllustreerd. Competitie onder ♀♀ om een ♂ met goede jachtkwaliteiten en een goede nestplaats vergroot de selectiedruk ten gunste van groot formaat ♀♀. Het ♂ vormt de beperkende factor in de reproductie; hij investeert het meest en is relatief schaars. Het is daarom jammer dat slechts een klein deel van de ♂♂ kon worden geïdentificeerd. Ze spenderen doorgaans weinig tijd op de nestplaats en zijn moeilijk te vangen. Belangrijke leemten in het onderzoek (volgens Newton) zijn de rol van predatoren, het gedrag in de vroege stadia van paarvorming, het lot van de jongen na het uitvliegen en hun dispersie.

Ook al vond het onderzoek onder de vlag van een instituut plaats door beroepsornithologen, het boek legt zó de nadruk op het waarnemen zelf dat het als blauwdruk kan dienen voor amateurs. Tevens is het een pleidooi voor lange-termijnonderzoek in het algemeen. Het foto-katern had wat meer op het onderzoek van Newton mogen aansluiten. De illustraties van Keith Brockie getuigen daarentegen van een groot inlevingsvermogen in Sperwers, en de wijze waarop Newton deze bestudeert. Het onderzoek is nog niet afgelopen. Wie wil bijblijven, zal de publikatieoverzichten moeten volgen. Tot slot voor de fijnproevers: in tabel 10, vierde kolom, onderste regel, moet 77 staan in plaats van 16. — *Jan Dierman*

OOLNER H., LEDERER W. & LOSKE K. H. 1989. *Atlas der Brutvögel des Kreises Soest/Mittel-Westfalen 1981-1986*. Abu-Verlag, Lohne. 384 p. Prijs DM 29.50.

Het produceren van atlassen is de mode van de jaren tachtig geworden. Deze regionale atlas heeft een blokformaat van c. 8 km² ($N = 195$) en bestrijkt een oppervlakte van 1327 km². Agrarisch cultuurlandschap (65%) en bos (20%) overwegen in het gebied. In totaal werden 118 regelmatige broedvogelsoorten vastgesteld, tegen 9 onregelmatige en 15 voormalige. De soortteksten behandelen achtereenvolgens het voorkomen in Soest, habitatkeuze, aantal broedparen, aantalsschommelingen en soms broedbiologie, menselijke vervolging, trek, slaapplekken en weersinvloeden. De teksten zijn redelijk doorspekt met kwantitatieve opgaven. Daarom is het extra jammer dat zo vaak ongefundeerde uitspraken worden gedaan (stand schijnt stabiel, veel Wespendien schijnen niet tot broeden te komen in ongunstige jaren, vermoedelijk hogere dichtheden, enzovoort). — *Rob G. Bijlsma*